

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg

De Kerkraadse steenkolenmijnen in de Franse Tijd (1794-1814)

Met de capitulatie, op 4 november 1794, van de vesting Maastricht viel het laatste bolwerk van de Staatse- en Spaanse landen, gelegen tussen Maas en Rijn, in handen van de Franse veroveraars. Het hoofdkwartier van het zegevierend noorderleger, „L'armée de Sambre et Meuse”, vestigde zich te Aken. In opdracht van het directoraat der Franse republiek moest de legerleiding door de nodige requisities de troepen van levensmiddelen en brandstof voorzien.

Zoals bekend mag worden verondersteld, had de Abdij van Rolduc in vorige jaren, met aanzienlijke kosten een verharde weg laten aanleggen tussen Kerkrade-Holz en Aken, teneinde de afzet van het produkt van haar mijnzetels naar Aken en omgeving te vergemakkelijken. Grote afnemers waren de koperindustrieën van Stolberg, de plaatselijke brouwerijen en de openbare gebouwen; deze gebruikten de grove soorten. Het gruis werd, vermengd met leem, tot ballen verwerkt en door de minder gesitueerden als huisbrand verstoekt. Het was verder de plattelandsbevolking, welke met eigen of gehuurd voertuig het gruis aan de mijntjes kwam afhalen; zij was de grootste afnemer van dit gruis, dat circa 60% van de produktie uitmaakte. Een zachte winter of een zeer nat najaar, waardoor de toenmalige wegen onberijdbaar werden, speelde een grote rol in de afzet van het gruis, evenzo de na een goede of slechte oogst wisselende koopkracht van de keuterboeren. Leveranties aan de Maassteden waren van geen of geringe betekenis: de Maasponten, welke de kolen aan de mijnen van het Luikerbekken afhaalden, hadden goedkopere vrachttarieven. Voorzover nog door karrevoerders in Maastricht met kolen uit het Wormbekken werd gevent, zien wij het Maastrichtse Maas-

schippers-gilde hiertegen protesteren: in een rekwest aan het gemeentebestuur verzoekt het gilde dit venten te verbieden. Als argumenten worden aangehaald, dat de kolen van inferieure kwaliteit zijn en verder, dat de karrevoerders in Maastricht geen cent verteren (!). Ten einde nu minder afhankelijk te zijn van de zo juist vermelde invloed van het seizoen had de abdiij een opslagplaats voor haar kolen in Aken aangelegd, waarin zich tijdelijk behoorlijke hoeveelheden brandstof konden bevinden. Na aankomst van de Franse legers, welke wel in beslag namen, doch niet, of hoogstens met vrijwel waardeloze assignaten betaalden, was dit een gevaarlijk bezit. Dit laatste moet de reden geweest zijn, waarom abt S. P. Ernst op 12 juni 1796 met J. L. Moreau, een Fransman, welke een zekere rang in het leger bekleedde, een contract sloot voor de levering van 90.000 kwintalen kolen van de „gebruikelijke” samenstelling tegen de prijs van 5 stuiver Luiks voor het kwintaal grof en 1 stuiver voor het kwintaal gruis. Bij het afsluiten van de overeenkomst betaalde Moreau 20.000 gulden Luiks. Alvorens hiertoe over te gaan had Moreau zich verzekerd van de toestemming van abt De la Hamayde, die door een der Franse ministeries belast was met het voorlopige beheer van alle goederen der abdiij. De abdiij benodigde het geld ter betaling van de aan de inwoners en vooral aan de kapittels opgelegde gedwongen leningen. De speculatie van Moreau, om goedkoop aan kolen te komen, ging echter niet op. De behoeften aan brandstof van het leger, 21.000 kwintalen grof en 15.000 kwintalen gruis gedurende de winter 1794—1795 bleken zo groot, dat deze niet uit de lopende produktie van de gezamenlijke Wormmijnen konden gedekt worden, vooral waar in aansluiting hieraan weer 25.000, resp. 4000, kwintalen geëist werden. Moreau ontving slechts 534 kw. grof en 3475 kw. gruis. Inmiddels was op 15 okt. 1795 door Parijs het departement Nedermaas ingesteld, waardoor ook de plaatsen Kerkrade en 's Hertogenrade onder het rechtsgebied van de centrale administratie te Maastricht kwamen te vallen. Van deze gelegenheid maakte de legercommissaris Blanchard van het garnizoen Maastricht gebruik om met ingang van 1 mei 1796 bij de centrale administratie „2 millions pesants” (circa 950 ton) voor zijn garnizoen op te eisen, te leveren door de abdiij-mijnen. De legerleiding van Aken vroeg 140 centenaren per etmaal. Als gevolg van de desorganisatie (het geld voor de betaling der werkkrachten en voor de aanschaffing van bedrijfsbenodigdheden mankeerde, de arbeiders weken uit naar de landbouw, welke meer mankracht benodigde als gevolg van de requisitie van paarden en mede als gevolg van het breken van het grote waterwiel, door Honin in 1773 gebouwd, waardoor de mijngangen van Blatteweide in 1794 onder water kwamen te staan) was de produktie van de abdiij-mijnen belangrijk teruggelopen. Aan de eisen van Aken en Maastricht kon redelijkerwijze niet voldaan worden, wilde men de exploitatie voor de toekomst voor totale ondergang behoeden. De centrale administratie van de Nedermaas te Maastricht, welke onder het Franse ministerie van financiën ressorteerde, gaf zich hiervan voldoende rekenschap; de bevelhebber van de legergroep „Sambre et Meuse”, generaal Alexandre, echter meende dat er onwil in het spel was. Waarschijnlijk baseerde hij zich op

gegevens over de produktie van het jaar 1793, zijnde rond 80 ton (1100 „paniers”) per werkdag, en was hij niet voldoende op de hoogte van de verslechtering welke sindsdien had plaats gevonden. Op 19 juli 1796 legde hij, ten behoeve van de geregelde brandstofvoorziening van de noordelijke legers, beslag op de abdij-mijnen, en wel onder het stellen van de navolgende condities: Het in dienst zijnde personeel mag niet ontslagen worden en moet behoorlijk worden behandeld. Achterstallige rekeningen moeten betaald worden. Jaarlijks zullen 950 ton kolen (het leger had uitsluitend belangstelling voor grove kolen) aan de garnizoenen geleverd worden. Tot beheerder wordt burger Delrée benoemd, die de aanwezige goederen nauwkeurig zal laten inventariseren en staten moet aanleggen van debiteuren en crediteuren. Verder zal behoorlijk boek gehouden worden. Op welke manier Delrée aan liquide middelen moet komen om zijn taak behoorlijk te vervullen wordt niet vermeld. Het uitvoerend comité van de Franse republiek keurt de inbeslagneming door Alexandre, bij schrijven van 4 augustus, goed onder voorwaarde dat beheerder Delrée onder het ministerie van oorlog zal komen te staan. De centrale administratie van het departement Nedermaas ontvangt op 11 augustus copie van de volmacht aan Alexandre verstrekt en protesteert 22 augustus tegen het genomen besluit bij de directeur der nationale domeinen te Brussel, met verzoek een beroep te willen doen op het ministerie van financiën te Parijs, na reeds zelf protest te hebben ingediend bij de „directeur-exécutief” aldaar. De protesten waren gebaseerd op de verbeurdverklaring van alle kerkelijke goederen, van iets vroegere datum, en het onder beheer brengen van deze goederen bij de directeur der domeinen. Langdurige besprekingen tussen de ministeries van oorlog en van financiën hebben dan plaats, waarbij besloten wordt, dat de mijnen eigendom zullen worden van de afdeling domeinen, voorlopig onder beheerder Delrée. Dit beheer schijnt echter wanbeheer geweest te zijn: leveranciers worden niet betaald, mijnschade wordt niet vergoed, de zeer kundige directeur van de mijnen, Mathieu Schirbach, die reeds 32 dienstjaren had, wordt ontslagen evenals de directeur der pompen en hydraulische machines. In december 1796 richt Poyck, commissaris van het kanton Kerkrade zich tot de departements-administratie te Maastricht om op deze misstanden te wijzen. Delrée wordt nu door een zekere Lamberts vervangen. Uit een schrijven van Poyck, gedateerd 25 januari 1797, blijkt dat Lamberts, ondanks alle moeite, welke hij zich geeft, niet in staat is de situatie te saneren; bij gebrek aan liquide middelen, mede veroorzaakt door stagnatie in de verkoop, was er een achterstand in de betaling van de arbeidslonen: „de mensen sterven van honger”, betoogt Poyck. Naburige garnizoenscommandanten laten gewapende militairen kolen aan de mijnen afhalen, zonder opdracht van hogherhand ontvangen te hebben.

Eindelijk besluiten de heren van de centrale administratie hulp te verlenen: de directeur van de domeinen krijgt opdracht, in een door Veugen, Coenegracht, Chenard en Reintjes ondertekend schrijven, de nodige middelen aan Lamberts te doen toekomen ter bekostiging van de reparatie der hydraulische machines en voor aankoop van olie, ijzer, leder, hout

en voertuigen. Verder wordt aan generaal Schamesll verzocht om een afdeling militairen op de mijnen te detacheren. Laatstgenoemde deelt einde februari mede, dat hij 25 ruiters zenden zal.

Inmiddels had vorengenoemde Moreau zich ook tot de administratie te Maastricht gewend met verzoek om schadevergoeding wegens de niet geleverde kolen. Hij wordt naar de legerleiding verwezen, onder mededeling dat hij kolen gekocht had, welke door het leger weggehaald werden. Commissaris Girard zal zich nu met deze kwestie belasten. Na uitvoerig onderzoek, waarbij de oud-personeelsleden van de abdij-mijnen, Mathieu en Joseph Schirbach, Frederique Ciron en Pierre Mahon, ontvangers, als getuigen gehoord worden, verklaart Girard dat het contract ongeldig is. Het was n.l. niet geregistreerd, de kolen-prijzen waren veel te laag gesteld en de juiste verhouding tussen grove en gruis-kolen was niet vermeld: de gebruikte term, „gebruikelijke samenstelling” was onduidelijk. Wilde Moreau een schadevergoeding hebben, dan moest hij zich maar bij de abdij-heren melden. Deze laatsten hadden zich echter, na de roof van hun bezittingen, wijselijk naar Westfalen teruggetrokken, onder medeneming van alle mijnplannen en van mogelijk nog overgebleven liquide middelen.

De administratie te Maastricht was niet van plan de mijnen verder in eigen beheer of via de directeur der domeinen te laten exploiteren. Door J. Corneli, voormalig functionaris van het hertogdom Limburg, in Rimburg wonende, hadden zij reeds percelen grond en hout-opstand, alles voormalig bezit van de abdij, verkocht. Corneli krijgt nu een opdracht om de mijnen te laten taxeren. In een brief van 6 april 1797 antwoordt hij de administratie, dat dit geen gemakkelijk karweitje is; zowel kadasterkaarten van de bovengrondse terreinen, als mijnplannen zijn niet meer aanwezig. Ook zal moeten onderzocht worden, in hoeverre de abdij het recht tot ontkolen onder percelen, aan derden toebehorende, verkregen had. (Corneli was dus nog niet op de hoogte van de nieuwe Franse mijnwet, waarin bepaald werd, dat de eigenaar van het boven-terrein geen recht had op mineralen of kolen, welke zich op meer dan 100 voet diepte bevinden). Hij vraagt dan of de administratie hem wil toestaan een landmeter in tijdelijke dienst te nemen en verder aan een deskundige op mijngebied advies te vragen; hij voegt er aan toe, dat een en ander wel eens een kostbare geschiedenis zou kunnen worden.

Maastricht geeft toestemming en Corneli wendt zich tot de landmeter Rinckens uit Hofstad-Merkstein en tot Reuleau, directeur van een der mijntjes aan de overzijde van de Worm, woonachtig te Bardenberg. Een bespreking ten huize van Poyck in Kerkrade met vorengenoemde heren heeft plaats, waarbij ook oud-directeur Schirbach aanwezig is.

Als Corneli, twee maanden later, een mededeling ontvangt van de centrale administratie, dat de verkoop op last van hogerhand uitsluitend voor de landerijen van de abdij, dus niet voor de mijnontginning, mag doorgaan en dat bijgevolg een taxatie van de ondergrondse werken achterwege kan blijven, antwoordt hij op 23 juni, dat de kadasterkaart en het rapport van Reuleau reeds gereed zijn. Hij sluit de betreffende stukken bij zijn schrijven in. Hij voegt eraan toe, dat de Franse Republiek fatsoenshalve

verplicht is, uit de opbrengst van de op de mijnen nog aanwezige kleine voorraden kolen, de achterstallige lonen en enkele schulden aan leveranciers en de pastoor te betalen. Reuleau vraagt een vergoeding van 94 franken voor zijn werkzaamheden, terwijl landmeter Rinckens met zijn helpers, die allen gedurende 16 dagen doende waren, 210 franken moeten ontvangen.

De kadasterkaart is nog aanwezig op het Rijksarchief te Maastricht; de ligging van de schachten, alsmede van de bovengrondse pompaandrijvingen zijn op de kaart aangegeven.

Bij zijn taxatie gaat Reuleau van de mening uit, dat er gedurende de eerste 25 jaren voor een bedrag van 220.000 franken op de verkoop van kolen kan overgehouden worden. Verder ligt er een voorraad metselstenen en kolen, waarvan de waarde op 3000 franken kan gewaardeerd worden. Schachten en hydraulische machines schat hij op 32.000 franken. Totaal dus 255.000 franken. Dit bedrag komt echter eerst tot zijn recht, als er spoedigst aan reparatie van de afvoergalerij 20.800 franken, aan de in zeer slechte toestand verkerende hydraulische machine van Blattenweide 6600 fr. en aan steenwerk gedurende de eerste 25 jaren 90.000 fr. uitgegeven worden. Waarschijnlijk rekent hij nog op een afschrijving op de hydraulische machines in die 25 jaren, en komt dan op een uiteindelijke waarde van 118.000 franken. De mijn St. Nicolaas, waarvan de abdij 5/12 der aandelen bezat, tegen 7/12 in handen van Winand Vaessen, zou, wat het aandeel der abdij betreft, 13.350 fr. waard zijn. Deze mijn stond er ook slecht voor door gebrek aan liquide middelen.

Reuleau preciseert in zijn rapport, dat de kolen zich in de lagen Steinknip, Himlich, Weggen en Groot- en Klein-Prick bevinden. Voor het leegpompen der galerijen zullen 3 maanden nodig zijn. De „Buschweide“-schacht was nog in gebruik voor lagen, welke praktisch uitgeput waren. De „Leyendekker“ zou ook nog maar van beperkt nut kunnen zijn. De „Heggen“- of „Trampraedt“-schacht, ook wel Trempeelwerk genoemd, is van meer betekenis omdat met behulp van deze schacht kolen uit nog niet ontkoolde lagen kunnen getrokken worden. Met behulp van de dubbele schacht „St. Wadelin“ kunnen de beste resultaten behaald worden. Verder is het onzeker in hoeverre sommige lagen reeds in vroeger jaren ontkoold zijn. De abdij zou nooit lagen in de nabijheid van Rolduc ontgonnen hebben. De hydraulische machine van „Buschweide“ verkeert in uitstekende staat, doch is overbelast, aangezien de nabij gelegen particuliere concessie haar water ook via deze machine loost. De levensduur van de hydraulische machine „Blattenweide“ wordt na deskundige reparatie op 20 jaar geschat. De watergalerij „Koch“ voert tevens het water af van de „Prick“-concessie.

Volgens hetzelfde rapport zou de St. Nicolaas-mijn door Winand Vaessen zeer deskundig geëxploiteerd worden. Echter is de rendabiliteit praktisch nul, omdat er 2 maal 19 handpompsers nodig zijn. Door aanschaffing van een hydraulische machine, welke een dikke 4000 franken zou moeten kosten, ware het mogelijk hierin verbetering te brengen.

De exploitatie van de genaaste abdij-mijnen moet nu plaats vinden onder

beheer van de directeur der registratie en domeinen te Kerkrade, die weer gecontroleerd werd door legercommissaris Chenard, waarschijnlijk gedelegeerde van het ministerie van financiën en tevens van de centrale administratie te Maastricht. Als mijndirecteur wordt Manin aangewezen. Deze heeft het veiliger gevonden, de kolenlagen, tot nog toe bereikbaar via de vorengenoemde schachten, successievelijk te verlaten, niet tot reparatie van de hydraulische machines over te gaan en een aanvang te maken met de bouw van nieuwe, ondiepe schachten, westelijk van de weg Kerkrade-Holz en zuidwestelijk van de weg Holz-Herzogenrath. Een schrijven van zekere Beumer licht ons hieromtrent in. In dit schrijven, gedateerd 13-12-1800 en gericht aan de centrale administratie te Maastricht, verzoekt Beumer, tegen nader te bepalen voorwaarden, de exploitatie van de mijnen aan hem over te doen. Hij betoogt, dat de bedrijven gedurende de laatste jaren zeer slecht geleid zijn. In plaats van de hydraulische machines, met behulp waarvan men indertijd het water tot op een diepte van 270 meter heeft kunnen wegpompen, grondig te repareren, heeft men ze tot de waarde van brandhout laten vervallen. Teneinde snel tot enige winst te komen, is men roofbouw gaan plegen; twee nieuwe schachten werden aangelegd, vlak bij de grote weg. Zij zijn niet dieper dan 54 meter; zodra last van grondwater ondervonden wordt, worden de lagen ontruimd, waardoor de dieper gelegen kolen voorgoed verloren gaan. De eerste schacht werd in 1797 afgediept, is echter reeds ingestort; thans zijn er nog drie in bedrijf. Beumer is verder van mening, dat staatsexploitatie niet rendabel kan zijn: „ambtenaren zullen tegenover hun medemensen steeds eerlijk zijn, zij zien er echter geen bezwaar in de staat op te lichten”. Het schrijven werd voor kennisgeving aangenomen. Manin, die in 1798 een bedrijfsverlies moest boeken, werd als ondeskundig ontslagen. Zijn opvolger, Mignon kon in 1799 een winst van 1067 franken maken. Reeds vóór 1800 was Mignon, tot directeur der registratie en domeinen in Kerkrade aangesteld, door Vandermark vervangen. De nieuwe mijndirecteur weet de winsten in de daaropvolgende jaren op te voeren tot successievelijk 2929, 6363, 11402, 16881 en 30672 franken. Enkele maandstaten geven inzicht betreffende de personeelssterkte, de produktie van de 3 zetels, totaal betaald arbeidsloon, het aantal paarden, voederkosten per paard en oliegebruik van de lampen.

Okt. 1804 : sterkte 367 man; in 25 dagen getrokken op schacht 1 8580 kwintalen, op schacht 2 9020 kw., op schacht Bonapart 9210 kw., totaal arbeidsloon 8417 fr.; voor olie benodigd 993 fr.; gemiddeld dagloon dus 0,92 fr.

April 1805 : sterkte 372 man; produktie resp. 9710, 9420, 9130 kw. Geen pompiers meer op schacht 2; aantal werkdagen: 25.

Sept. 1805 : sterkte 368 man; produktie . . . ; arbeidsloon 8034 fr.; 4 paarden in dienst, voederkosten: 2,25 fr. per paard en per dag. De grove kolen brachten op 0,8 fr. per kw., terwijl het gruis slechts 0,25 fr. opleverde. (In die tijd kostte 1 k.g. rogge te Maastricht circa 0,18 fr. De waarde van een dag arbeidsloon was dus niet meer dan 5 k.g. rogge.) Rekening moet echter worden gehouden met het feit, dat er veel kinderen als slepertjes in de mijnen werkten en dat vrouwen bovengronds sjouwers-

werk verrichtten. Uit nader te bespreken maandstaten blijkt, dat het loon van een ondergrondse handpomper 1,25 fr. bedroeg. (Een landarbeider, werkzaam bij de landeigenaar Wulf te Hoensbroek verdiende in de zomermaanden 0,8 fr. + 10%, in de wintermaanden 0,8 fr. — 33%, daarnaast echter genoot hij vrije kost en inwoning.)

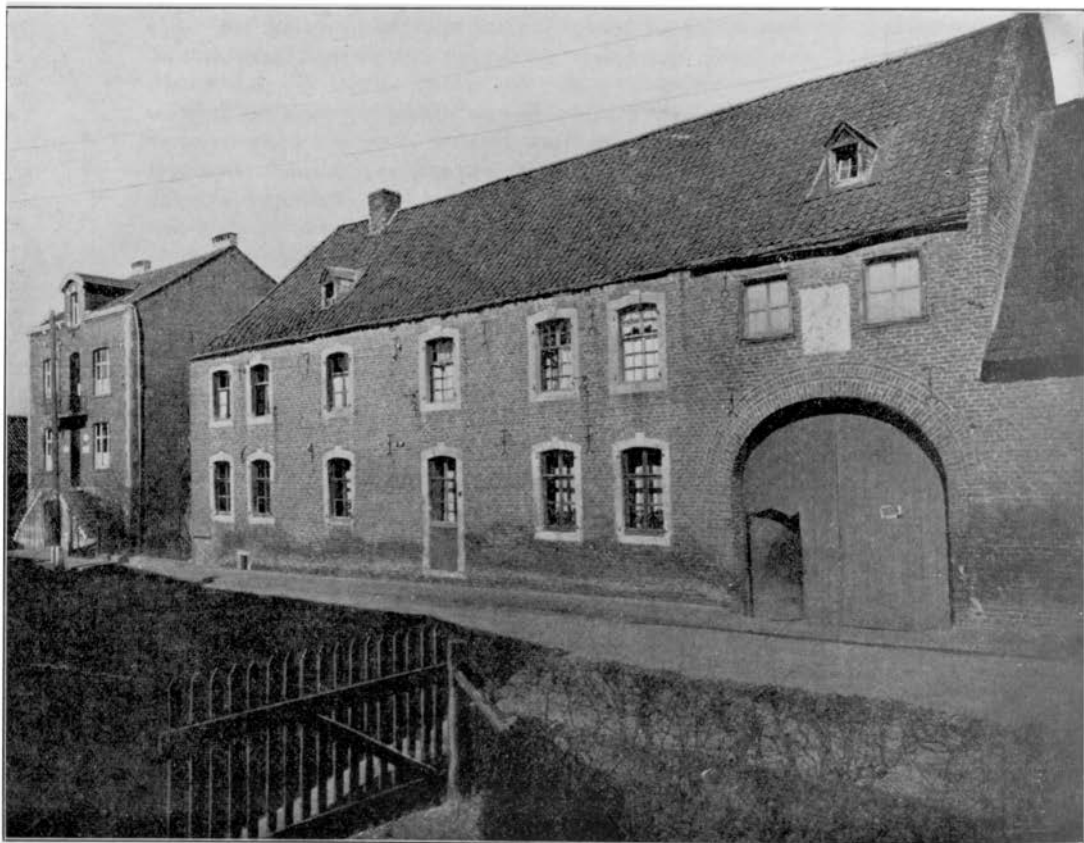
(Wordt vervolgd)

Ir. H. Bauduin.

Monumentenzorg in Eygelshoven

Een gebouw, dat in het verleden van Eygelshoven een voorname plaats innam en door de goede zorgen van het gemeentebestuur voor verval en afbraak behoed werd, is de laathof. Vanaf de vroege middeleeuwen, vormde hij tot aan de Franse tijd het bestuurlijk centrum voor de bewoners van het grondgebied der tegenwoordige gemeente. Daar ver-gaderde de laatbank, die in zekere zin het dorpsbestuur vormde.

Het ontstaan van laatbanken is terug te voeren op de wijze, waarop in de vroege middeleeuwen het grootgrondbezit, dat toen regel was, werd productief gemaakt. Leden van het Karolingische huis bezaten in onze streken grote oppervlakten grond als particulier eigendom, waarover ze ook de bestuursrechten hadden. Woonde de eigenaar zelf op zijn grond,

De Laathof

„de Preekstoel”, Eyselshoven

dan bouwde hij er een boerderij, die hij zelf bestuurde. Als regel werd die boerderij in verdedigbare toestand gebracht en werd dan huis of kasteel genoemd. Woonde de eigenaar elders, dan gaf hij zijn grond, gewoonlijk in kavels van 50 tot 100 bunder, in erfpacht aan zogenaamde laten. Dit waren halfvrije boeren. Ze mochten het laatgoed (zo werd het in erfpacht gegeven land genoemd), niet verlaten, maar de eigenaar kon hun de grond niet ontnemen, zolang ze hun erfpacht voldeden. Deze was, naar onze maatstaf gemeten, niet hoog, vaak niet meer dan 1 vat (= 20 kilo) rogge per jaar. In de loop der tijden — na vele generaties — werd de boerderij als eigendom beschouwd, waarop weliswaar enige lasten rustten, maar dat hun niet meer kon ontnomen worden. Zij werden dus vrijen en sommigen noemden zich — net als de adellijke heren — naar hun bezitting, zoals de laten van de Kolverenhof, die zich heren van Coelgroeven noemden.

Het ontbreken van een kasteel in de gemeente Eygelshoven wijst er op, dat de oorspronkelijke grootgrondbezitter er zelf niet gewoond heeft. Daarop wijst ook de verhouding, waarin Eygelshoven tot de heerlijkheid Terheide staat, die als rest van het bezit van de paltsgraaf van Aken is te beschouwen.

De elderswonende grondheer van het territorium der gemeente, die er tevens het bestuursrecht had, heeft er blijkbaar — geschreven berichten daarover ontbreken — de grond aan een vijftal laten in erfpacht gegeven, die er boerderijen op gevestigd hebben nl. de Grote hof, de Puthof, de Kolverhof, de Berghof en de Tweebruggenhof. Deze boerderijen vormden samen een gemeenschap, die bestuurd werd door een lichaam, waarin de laten zitting hadden en dat de laatbank genoemd werd. Deze hield

Gezicht op oud-Eygelshoven

Valkenburgs goed

Henckens huis

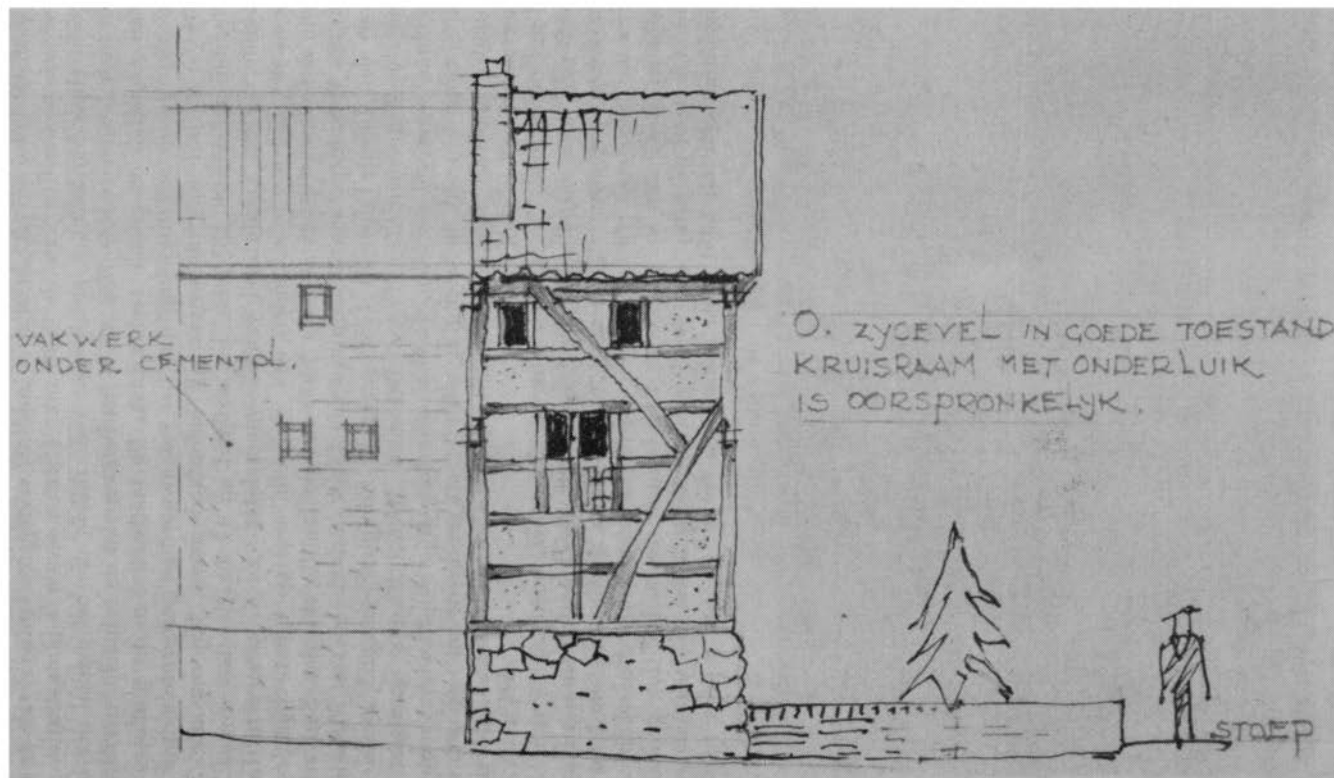
haar vergaderingen op de Grote hof, die daarom de laathof genoemd werd. De bewoner van de laathof gold als vertegenwoordiger van de heer en was voorzitter van de laatbank. Hier moesten administratieve en rechterlijke handelingen geschieden voor zaken, die het gebied der bank en haar bewoners betroffen, zoals het betalen van de erfpacht, overdracht van goederen en civiele rechtspraak. De laatbank had in sommige opzichten groter zeggingschap dan het tegenwoordige gemeentebestuur.

De Grote hof was oorspronkelijk inderdaad groot. Hij omvatte $75\frac{1}{2}$ bunder akkerland, $13\frac{1}{2}$ bunder weiland en 11 bunder bos, totaal 100 bunder of het vierde deel van de oppervlakte van de gemeente. In de loop der tijden zijn er delen van verkocht, waarop aparte boerderijen zijn ontstaan. Hij behoorde in 1400 aan de familie van den Bongart en kwam vervolgens aan de families van Lieck, van Zewel, van Maulde en van den Bergh-Trips. In 1750 verkocht Adolph Sigismund baron van Bergh Trips hem aan Frans Theodoor Michel Russel, licentiaat der rechten wonende te Aken. De hof was toen nog 30 bunder groot. De gebouwen moeten in zeer vervallen staat verkeerd hebben, want de nieuwe eigenaar liet de oude hof afbreken en een nieuwe, de thans gerestaureerde laathof bouwen.

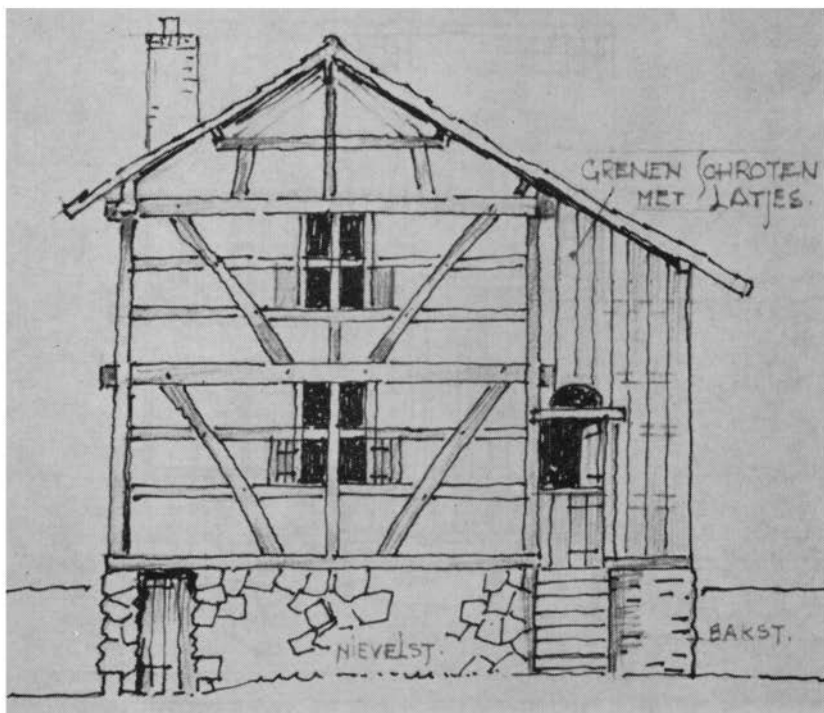
Toen de Fransen in 1794 deze streken bezetten, maakten zij een einde aan vele oude instellingen. De laatbank als bestuursorgaan werd opgeheven en vervangen door een gemeentebestuur. De laathof werd nu een gewone boerderij. Hij bleef in eigendom van de familie Russel tot deze hem in 1939 aan de gemeente Eyselshoven verkocht. Het gemeentebestuur heeft de historische betekenis van het gebouw ingezien en het in de jaren 1942 tot 1951 laten restaureren.

Oude kerk met Kerkeberg

*„de Preekstoel“, Oostgevel
(restauratietekeningen van architect P. A. Schols, Geleen)*

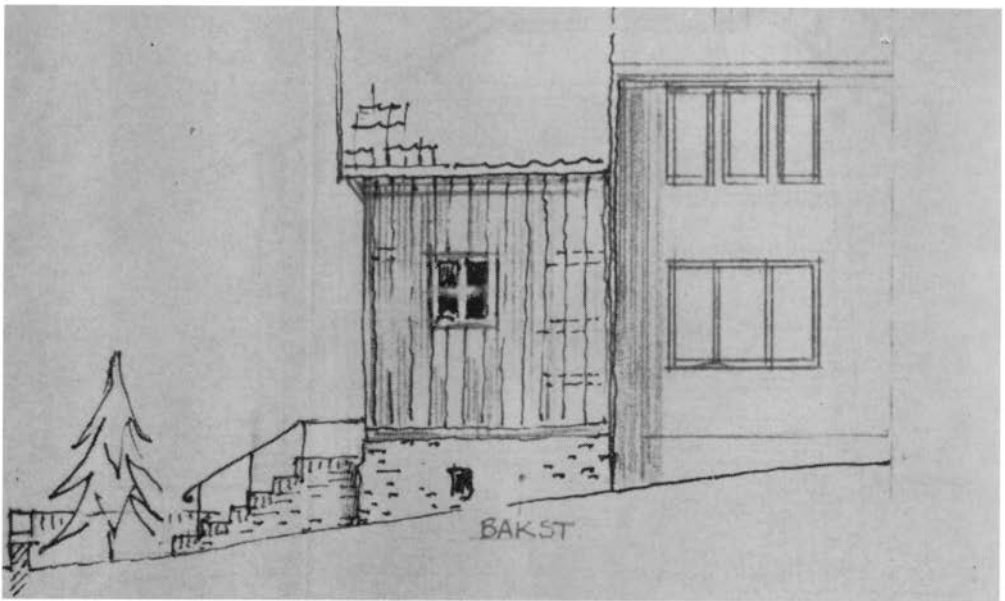

„de Preekstoel”

De laathof vormt voor de gemeente Eygelshoven een monument, waarop ze trots mag zijn, niet omdat hij 'n monumentaal gebouw is, maar vanwege de rol, die hij in het verleden heeft vervuld. Het is overigens een gewoon woonhuis van twee verdiepingen met een schilddak, in baksteen opgetrokken. In de langerekte gevel met segmentboog-vensters en een poortgang staat het jaartal 1764. Aan de achterzijde is, loodrecht op het woonhuis, een vleugel nieuw opgetrokken. Het inwendige vertoont een trap met een gesneden baluster en deuren in Lodewijk XV-stijl, waarvan enige afkomstig zijn uit de afgebroken hoeve Lückerreide te Chèvremont.

Naast beide monumenten uit de openbare sector, de kerk en de laathof, heeft Eygelshoven er ook nog uit de particuliere sector. Als zodanig zijn in de eerste plaats te noemen het huis Henckens en het Valkenburgs goed, beide naast elkaar in de Torenstraat gelegen. Beide waren boerderijen (en het laatste is het nog), gevormd uit de verdeelde Tweebruggenhof, die gelegen heeft op het tegenwoordige marktplein, waar een plaats nog aangeduid met de naam van Brugmesten de mestvaalt van de verdwenen hof aanwijst. De in baksteen opgetrokken boerderijen dateren uit de Franse tijd, zoals blijkt uit de jaartallen in de voorgevel resp. 1796 en 1797.

Het huis Henckens, waaruit een als officer beroemde zoon Leonard Henckens stamt, werd gebouwd door Jozef Henckens, die van 1801 tot 1811 de eerste burgemeester van Eygelshoven was. Het is een zg. herenhoeve met een woonvleugel van twee verdiepingen. Het is door de gemeente aangekocht en in 1955 en volgende jaren gerestaureerd. Het doet thans dienst als politiebureau.

„de Preekstoel”

Het Valkenburgs goed, genoemd naar de familie Valkenburg, die er tot 1886 woonde, werd in 1942 door een bominslag verwoest, maar is thans weer herbouwd. Het is een gesloten boerderij met het woonhuis in de rechter vleugel, die aan de straatkant naast vensters schietgaten in hardsteen vertoont.

Het gemeentebestuur van Eygelshoven heeft ook zijn zorgen gewijd aan de „kleine monumenten”, die mede het dorpsbeeld bepalen. In dit opzicht is de gemeente de Monumentenwet, die spreekt van het behoud van het dorpsbeeld, vóór geweest. Door uiterlijke restauratie en inwendige modernisering werden meerdere woningen op de Kerkberg, volgens plannen van de architect Schols uit Geleen, weer bewoonbaar gemaakt en zo voor verdwijnen behoed. Hier op de Kerkberg zal in de omgeving van het historische kerkje een stuk oud-Eygelshoven bewaard blijven.

Verder dient in het kader van de „kleine monumenten” nog vermeld te worden de zeer geslaagde restauratie van het pand Laurastraat no. 19, bekend onder de naam van „de preekstoel”. Deze naam houdt waarschijnlijk verband met het stoepje voor de deur, dat zes treden hoger ligt dan de straat. Over de restauratie onder de leiding van de voor vakbouwwerk kundige architect Schols, werd, in verband met de vondst van munten, reeds geschreven in no. 1 en 2 van de vorige jaargang door dhr. Frusch. Het gerestaureerde gebouwtje (het heeft een front van 7,75 m. en een diepte van slechts 3,30 m.) doet aangenaam aan te midden van de onpersoonlijke gebouwen der omgeving.

Ook bouwtechnisch is „de preekstoel” zeer interessant, zoals bijgaande afdrukken van de restauratie-tekening tonen.

J. J. Jongen.

Het Adellijk Leengoed

PASSART NIEUWENHAGEN

en zijn bewoners in de loop der tijden

Van de vele leengoederen in het Heerlener land was Passart Nieuwenhagen zeker niet een van de onbeduidendste.

Het kasteel was eertijds de woonplaats van riddersgeslachten. De erbij behorende grond besloeg in de eerste helft van de 16de eeuw een oppervlakte van 70 bunder.

Omstreeks het midden van de 18de eeuw bestond het gebouwencomplex uit een herenhuis met links voor een toren met in- en uitgezwenkte spits en een voorburg geflankeerd door torens, ook met in- en uitgezwenkte spitsen, evenals boven de poort. Het geheel was omgeven door brede watergrachten. Dit alles moet wel een schitterende en indrukwekkende aanblik geboden hebben.

Passart Nieuwenhagen lag destijds tussen de hoeven Ter Eijck (Keur Keuls Leen), het Heidshofke, ook genoemd Carisborg (Valkenburgs Leen), en het adellijk huis Ter Weijer (Keur Keuls Leen). Op een kilometer afstand bevindt zich nu nog de oude verbindingsweg Heerlen-Sittard.

Baron de Crassier vermeldde in zijn „Dictionnaire Historique” (Publications nr. 68, jaar 1932) : „Passarts Nieuwenhagen, leen van Wyckradt (Wickrader Leen), verheven als groot leen te Valkenburg. De volksnaam is Basterds-Nieuwenhagen en Bastesjnujenhage. De oorspronkelijke naam was Nieuwenhagen, dit leen is vanaf het einde van de 16e eeuw onder zijn tegenwoordige naam bekend door de naam van de bezitters. Het was een adellijk goed, ridderzetel, waaraan verbonden waren het recht van de jacht en visvangst in de gehele Bank Heerlen, het recht van te worden afgevaardigd naar de Statenvergaderingen van het Land en het recht van godsdienstvrijheid. — Een kleine behuizing gebouwd in de 18de eeuw, vervangt het oude kasteel.”

Anno 1959 was ter plaatse nog een rechthoekig herenhuis met grote stoep, iets weg hebbend van een brug, met een U-vormige bouwhoeve. De watergrachten waren verdwenen. Van het grondbezit was reeds een groot gedeelte in andere handen overgegaan. Er waren reeds woningen gebouwd.

In het boek „De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, Deel V, De Provincie Limburg, Derde stuk : Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht”, 's-Gravenhage 1962, vermeldt W. Marres :

„Het goed Passarts-Nieuwenhagen, Passartsweg 56, is nog vrij goed bewaard ondanks de ligging tussen industrie-complexen en het feit, dat

de grachten, die vroeger zowel het herenhuis als de hoeve omgaven, gedempt zijn.

Literatuur : Habets 1885, blz. 194, De Crassier 1932, blz. 174, A. Beaujean in Bull. Land v. Herle 1960, blz. 82."

„Oude afbeelding : Tekening door Renier Roidkin, tussen 1734 en 1741 (Jahrb. Rhein. Heimatbund, 1939, afb. 143). — Plattegrond uit 1750 op het kasteel Amstenrade — Minuutplan XIXA op het Kadaster te Maastricht.

Beschrijving : Het vroeger dubbel omgrachte complex bestaat uit een rechthoekig herenhuis en een hoeve in onregelmatige U-vorm, fig. 72.

Herenhuis : Het herenhuis, eerste kwart 17de eeuw, verhoogd 2de kwart 19de eeuw, opgetrokken van baksteen met zware, onregelmatige, grof bekapte hoekblokken van zandsteen en een plintafdekking van zandsteen, heeft segmentboogvensters in hardsteen, type Ia, tweede helft 18de eeuw, en een hardstenen ingangsomlijsting, type IIa, met geprofileerde vellingkanten (afgeschuinde kanten) en rocaillesluitsteen, 2de helft 18de eeuw; boven de ingang de ontlastingsboog van een vroeger venster. In plaats van de voormalige brug leidt nu een hoog bordes met borstwering, tweede kwart 19de eeuw, met recente aanbouw naar de ingang van de brug. De op de tekening van Roidkin (zie hierboven) afgebeelde toren, laatste kwart 17de eeuw, zal tweede kwart 19de eeuw zijn gesloopt. — Onder het huis drie kelders met tongewelven van baksteen; in de voorste enige schietgaten. Onder het bordes eveneens tongewelven. Wenteltrap, eerste helft 19de eeuw; fragment van een Lodewijk XV-trappaal; eiken muurkastje met in- en uitgezwenkte bekroning, tweede helft 18de eeuw. Hoeve : De uit baksteen opgetrokken bouwhoeve bestaat uit drie vleugels — in substantie (in hoofdzaak) uit het laatste kwart van de 17de eeuw, twee zijvleugels en voorvleugel met ingang in het midden — afgedekt door schilddaken met pannen, behoudens de aan de veldzijde uitspringende ingangspartij, die een mansarde tentdak met leien heeft, aan de achterzijde een nieuwe vleugel met zadeldak. De ingangspartij, afb. 230 (in het betreffende boek), heeft een aan de veldzijde breder benedengedeelte met grote onregelmatige hoekblokken van zandsteen, evenals de penanten (gemetselde vierkante steunpilaren van het fondament) van de rondboogpoort, waarvan de zandstenen omlijsting geprofileerde vellingkanten (afgescheiden kanten) en in de dagkanten (het zichtbare gedeelte metselwerk van buiten, waarbij het gedeelte onder de lijst niet wordt meegerekend) geprofileerde imposten heeft (met imposten zijn bedoeld de profilering van een pijler op de hoogte waarop de boog van een gewelf begint); de bovenin herbezigde jaarankers 1612 moeten betrekking hebben op het bredere benedengedeelte."

„In het bovengedeelte, laatste kwart 17de eeuw, zowel aan de veldzijde als aan de kant van de binnenplaats twee venstertjes in hardsteen onder ontlastingsboogjes. Op het dak, 2de kwart 19de eeuw, een windvaan met A(nsembourg). In de buitengevel links van de poort 1687 in metselwerk. Onder alle daken tandlijsten (lijsten die bestaan uit rechthoekblokjes). Twee torens op de buitenhoeken van de voorvleugel en de knobbelspits boven de ingangspartij, die afgebeeld zijn door Roidkin,

waren waarschijnlijk uit 1687 en werden vermoedelijk in het tweede kwart van de 19de eeuw gesloopt. — Kelder met bakstenen troggewelven op ellipsbogen. (Troggewelven = bogen tussen twee ijzerbinten; ellipsbogen = bogen in de vorm van een halve ellips, gebroken cirkel).” Tot zover deze belangrijke beschrijving van de heer Marres.

Aanvankelijk heette het goed Passart Nieuwenhagen „*der hoff van Nuwenhagen*”. Dit staat vermeld in de lijst van „Die Leen van Herle die zo Wicroide gehoeren” (Register Dobbelsteyn, Rijksarchief Maastricht, nr. 243). Elders in hetzelfde register is er sprake van „de hoeve te Nuwenhagen” en „zo Nuwenhagen”. Dit aldus te verklaren, dat de klerken of andere ambtspersonen, die de verheffingen hebben ingeschreven, niet met de situatie ter plaatse bekend waren, of er geen rekening mee hielden. Zo staat ook in de copie van Notaris Joannes Crielman (\pm einde 16e eeuw) „der hof te Nuwenhagen” (L. v. O. 822, Rijksarchief Maastricht). Vanaf 1546 komt ook de huidige schrijfwijze „Nieuwenhagen” voor.

Deze bezitting werd evenwel aangelegd in het gebied tussen Heerlerheide en Treebeek, dat later de naam „Passart” kreeg, en niet te Nieuwenhagen, zoals de naam zou doen vermoeden. Vanwaar dan de naam? Wel, deze vindt haar verklaring in het feit dat een zekere Hendrick van Nuwenhagen het goed als leen in bezit heeft gekregen. Volgens een sommier (beschrijving der bezitters) der lenen uit 1619, overgeschreven in 1760 (L. v. O. 2163, Gem. Archief Heerlen), zou de leenverheffing door deze Hendrick tussen 1359 en 1381 hebben plaats gehad.

Hendrick van Nuwenhagen bezat dus het goed Nuwenhagen, zoals de familie van Strijthagen de goederen van Strijthagen, de familie van Hoensbroeck het kasteel Hoensbroe(c)k, de familie van Schaesbergh het kasteel Schaesberg(h).

De hof van Nuwenhagen bleef tot in de tweede helft van de 14de eeuw in de familie van die naam (L. v. O. 2163) en ging toen over naar de familie Huyn van Amstenrade van Wijck, die (evenals haar opvolgers) de naam van het goed onveranderd liet. Dit geschiedde ook nog door de familie van Blitterswijck genaamd Passart, die het goed in bezit had van 1574 tot 1665.

In het jaar 1665 schonk Françoise Passart genaamd Blitterswijck het Huis Nieuwenhagen bij testament aan haar vier kinderen, uit haar huwelijk met Jonker Hans Hendrik van Strijthagen geboren. Zo kwam dit adellijk goed in het bezit van de familie van Strijthagen. Door deze familie werd, zeker uit piëteit voor en ter nagedachtenis aan de moeder, Françoise Passart, de naam van het goed veranderd in Passaert(s) Nieuwenhagen. Reeds in 1667 was de nieuwe naam in gebruik bij een proces tussen Jonker Henrijk Strijthagen tot Passaert(s) Nieuwenhagen en de Baron van Hoensbroeck (L. v. O. 1963 Gem. Archief Heerlen).

(Wordt vervolgd)

Jo Horst.

Vervlogen jaren en achtergronden

Beelden uit mijn kinderjaren zou ik deze mijmeringen uit de jaren 1890 tot 1910 willen noemen, al is er dan ook een stuk latere leeftijd bij ingevlochten. In die jaren is Heerlen als een Doornroosje uit 'n eeuwenlange slaap ontwaakt en, eerst langzaam, maar later veel sneller tot volledige ontplooiing gekomen.

In die jaren ontwikkelde zich onder leiding van Pastoor Thissen uit Amstenrade, voorheen professor op Rolduc, de Limburger Koerier tot een krant van formaat. De eigenaar, Karel Weijerhorst, had nooit een betere steun voor zijn blad kunnen vinden dan door de scherpe pen van de niets en niemand ontziende strijder tegen het toen nog oppermachtig liberalisme in Nederland. Zijn artikelen waren als bazuinstoten, die door heel het land gehoord werden. Burgemeester Pijls van Maastricht evengoed als de Directeur van Rolduc, die zich in Venlo kandidaat stelde voor de Staten-Generaal en ook gekozen werd, vonden geen genade voor zijn pen. Het is trouwens bekend dat, voor wat Mgr. Everts betreft, pastoor Thissen gelijk had, maar wij Limburgers smulden van de scherpe artikelen op alle gebied van Th.

Het is toch wel jammer dat het huis Weijerhorst met zijn vier, het balcon schragende mannenfiguren, is verdwenen. Veel en veel te veel is in Heerlen geofferd aan de nieuwe tijd.

De heer Weijerhorst heeft eens een kwestie gehad met de aristocratische mevr. C., die toen op de hoek Emmastraat-Akerstraat woonde. Wat voor kwestie dat was, weet ik niet en doet ook niet ter zake, maar W. moest voor enkele maanden naar Maastricht in 't kot. Toen hij naar Heerlen terugkeerde, werd hij afgehaald door de fanfare St. Caecilia, vermoedelijk doordat er een aantal leden van de fanfare op zijn drukkerij werkzaam waren. Wij, kwajongens, bedelden 's anderendaags om een paar centen voor een griffel of een kroontjespen bij moeder. Wij wilden die martelaar(!) ook wel eens zien. Wij kregen waar voor ons geld. Hij stond in zijn winkel, stram als een Feldweibel.

Een dochter van mevr. C. zou zijn ingetreden bij de Liefdezusters genaamd „De voddenaarsters van Parijs”. Een zoon van Weijerhorst, Frans, studeerde op Rolduc en schijnt een begaafde jongeman te zijn geweest. Hij is echter jong gestorven.

Toen de Kinderwetten van Houten in werking traden, moesten bij gelegenheid van een inspectie een zestal knapen in een „kaafmangel” gestopt worden. Onderwijl werd de heer inspecteur met een fles wijn zoet gehouden.

Nooit is de L.K. in omvangrijker formaat verschenen dan bij het publiceren van de onteigeningswetten voor de spoorweg Sittard-Herzogenrath. Een en ander moest uit de Staatscourant worden overgenomen en in het plaatselijk blad afgedrukt worden. Men vertelde in Heerlen dat W. toen de twee prachtige Ardenner verdiend heeft, waarmee hij later zo „stolz” door Heerlen reed.

Op de zetterij van W. waren verschillende typen. De doofstomme Schijns was altijd de zetter van de lijst der Staatsloterij. Hij werd bij bezoek aangewezen als „der immer fehlerfreie”. W. was Duitser van geboorte, ik meen van Geilenkirchen.

Een veel merkwaardiger man was Joseph Stassen, die in later jaren voor mij een leidsman en vriend werd. Op hoge feestdagen gingen wij 's morgens om vijf uur naar Merkelbeek om de pontificale hoogmis bij te wonen in de pas gebouwde abdijkerk der Benedictijnen. Na een hartversterking ging 't dan langs Schrijversheide, de Zieëkoele en de Hekseberg weer naar Heerlen; te voet. Stassen was een door en door vroom man. Hij droeg winter en zomer geen sokken, alleen een paar tot aan de knie reikende camachen. Hij is jarenlang directeur geweest van de nu „koninklijke” zangvereniging St. Pancratius. Nog een merkwaardigheid bij deze altijd in gedachten verzonken man : noemde men hem de naam van een der meest onbekende heilige uit de ook in Heerlen veel gelezen „Regensburger Mariënkalender”, Stassen gaf je zonder blikken of blozen datum en feestdag van die heilige, met als bijvoeging dat hij als belijder of martelaar de hemel binnenging. Hij was geboren met een zogenaamde hazenlip, daarom liet hij baard en snor groeien. Nooit heeft Stassen kennis gemaakt met een scheermes, maar nooit ook heeft Heerlen een meer liturgisch gevormd kerkzanger gehad.

Maar terug naar Karel Weijerhorst. Toen deze, dank zij Pastoor Thissen's pen twintigduizend abonnees had op zijn „Limburger Koerier”, ging hij rusten. De eerstgegadigden om de zaak voort te zetten, waren de heren Beckers en Versterren, zijn twee redacteuren. Volgens mij door wijlen de heer Beckers persoonlijk gedane mededeling, was de zaak op een zaterdagavond zo goed als beklonken en zou 's zondags het contract getekend worden. „Nein”, zei Weijerhorst, „wir sind doch christliche Leute, am Sonntag keine Geschäfte”. Daaraan moesten de twee gegadigden zich wel onderwerpen, maar maandagmorgen was de Limburger Koerier eigendom van de firma Van de Weijer uit Utrecht.

Dat gaf natuurlijk grote herrie. Beckers wilde zijn overeenkomst als redacteur niet zonder meer breken en Weijerhorst zat in de penarie. Opzettelijk, opdat iedereen het zou kunnen horen, zei Beckers, „dus mijnheer Weijerhorst, u weigert mij te laten werken”. Toen heeft de ouwe heer misschien de slimste trek van zijn leven uitgehaald. Hij zei niet ja en niet neen, maar bediende zich van een minder mooie term uit de onvergankelijke krans van „Oecher Blomme” en het klonk als een kanonschot uit zijn mond: „lek mich im. . .”

De heer Beckers verzocht de intussen gewaarschuwde commandant der marechaussee even zijn mouw aan te raken en ging naar huis. Hoe deze zaak verlopen is, is mij niet bekend, maar het proces heeft jaren geduurd. Later hebben de heren Beckers en Versterren de in Roermond gevestigde „Maas- en Roerbode” overgenomen en na het vertrek van de L.K. naar Maastricht ook in Heerlen weer een courant uitgegeven, die naderhand is overgegaan aan de firma Penners & Co., waaruit het Limburgs Dagblad is ontstaan.

In die jaren heeft de heer Weijerhorst aan de Akerstraat een prachtig

landhuis gebouwd, dat helaas ook alweer verdwenen is (Alg. Mijnwerkersfonds). Bij zijn afsterven schijnt hij de bepaling te hebben gemaakt, dat zijn lichaam in Mainz moest worden verbrand. Een vriend, de heer Sogelée van „a genne Bek” heeft zijn lichaam op die allerlaatste reis begeleid.

De heren Van de Weijer waren misschien wel rijk, maar niet sympathiek in Heerlen. Zij stelden tot redacteur aan een niet-Limburger, overigens een zeer bekwaam journalist, maar *geen* Pastoor Thissen. Deze heer trad na enkele jaren in dienst van de firma Penners & Co. Hij kreeg als mede-redacteur een jonge man uit Ransdaal, die als een soort „düvelstoejäger” beschouwd werd, maar toch een knap kereltje was. Omdat ik in die jaren ook al eens een stukje schreef en raadsvergaderingen mocht verslaan, was ik tamelijk goed op de hoogte met de gang van zaken.

In die tijd werd een zware strijd gestreden tussen voor- en tegenstanders van de Maaskanalisatie. Indien België en Nederland in die jaren zo'n trouwe bondgenoten waren geweest als heden ten dage, dan zou er nooit een Albert- of Julianakanaal zijn gegraven en honderden hectaren vruchtbare grond behouden zijn gebleven en bovendien vele millioenen guldens bespaard. Maar België bleef koppig en Nederland niet minder en zo was en bleef de Maas onbevaarbaar. Ook in Limburg kwamen de pennen natuurlijk in beweging. De redacteur van het in Heerlen verschijnende blad staaftde zijn mening met lange aanhalingen uit de *Tijd* en *Maasbode*, aanhalingen, die *dom* Habetske thuis in elkaar zette en wat graag door *Tijd* en *Maasbode* werden opgenomen. . . . tableau! O, wat kon *dom* Habetske genoeglijk grijnzen, als er weer zo'n lange tirade moest dienen om de mening van zijn baas te steunen en te schragen.

Habetske heeft het door zijn handig geschrijf zover gebracht, dat de spoorlijn Heerlen—Schin op Geul, waarvoor oorspronkelijk een enigszins andere richting geprojecteerd was, bijna langs vaders boerenhoeve in Ransdaal kwam te lopen. Maar in het oog van zijn baas was en bleef hij toch maar een uilskuiken.

Toch wel een interessante tijd. — Mogen alle strijders in vrede rusten.

C. J. Sijstermans.

Archeologische onderzoeken

op 26 en 27 januari 1965
aan de Uilestraat, Heerlen

Terrein aan de Uilestraat, perceel E 2571.

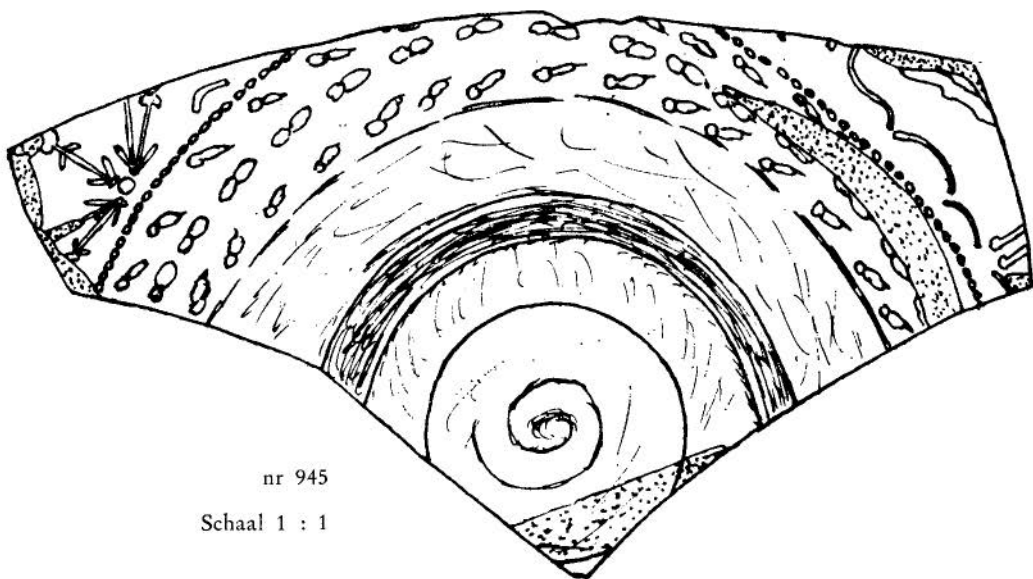
Eigenaar : N.V. VELO, wasmachinefabriek Barendrecht.

Vondstomstandigheden : Ten behoeve van de bouw van een garage voor 4 ambulancewagens voor de GG en GD werden 4 kleine funderings-sleufjes gegraven, waarvan de lengte respectievelijk 14,30 m. en 7,30 m., de breedte 30 cm. en de diepte 80 cm. bedroegen.

Beschrijving opmetingskaartje : De noordelijke sleuf, die een lengte had van 7,30 m., was op een diepte van 80 cm. geheel gevuld met kiezelsporen van romeinse oorsprong, waartussenin los dateerbaar schervenmateriaal is aangetroffen.

In de oostelijke sleuf was slechts de kiezel tot een lengte van 8,60 m. van het noordelijke punt in zuidelijke richting waar te nemen. In het zuidelijk stuk van deze sleuf bevonden zich op verschillende afstanden 4 groepen kunradersteenblokken, waaruit evenmin enige conclusie kon worden getrokken, gezien de bovengenoemde recente vergraving.

In de zuidelijke sleuf was slechts een kiezelspoor met een breedte van 2,65 m. waar te nemen. Het beginpunt van deze kiezel lag op een afstand van 2,15 m. van de oostelijke hoek verwijderd.

nr 945

Schaal 1 : 1

In de westelijke sleuf was de kiezel op een lengte van 10,60 m. van het noordelijk hoekpunt af waar te nemen.

Voorts is een vergraving geconstateerd in het westelijk tracé van de zuidelijke sleuf alsmede aansluitend in het zuidelijk tracé van de westelijke sleuf. Hier bleek de romeinse kiezellaag op die diepte geheel verdwenen te zijn. Wel werden hier een aantal dierenbeenderen gevonden.

Vondsteninventaris : De losse vondsten bestaan uit:

- 1) Versierd terra sigillata bodem- en wandfragment volgens bijgevoegde tekening met determineringslijst.
- 2) Een tweetal t.s.-fragmenten.
- 3) Rand en wandfragment en oor van inheems romeins aardewerk.
- 4) Twee versierde t.s.-fragmenten. Type: Dragendorff 37.

Interpretatie : Een aantal eertijds verkregen oudheidkundige bodemgegevens doen ter plaatse het noordelijk wegenknooppunt verwachten. Gelet op de 30 cm. smalle funderingssleufjes met een diepte van 80 cm. blijkt de opbouw van een verantwoorde stratigrafie met archeologisch duidelijk leesbare profielen in de gegeven omstandigheden niet mogelijk.

Conclusie : Wetenschappelijk-gefundeerde gevolgtrekkingen levert dit voorhanden terrein momenteel nog niet op.

L. v. H.

Inventarisnummer : 945.

T.S. BODEM EN WANDFRAGMENT.

TYPOLOGIE	: Dragendorff 37.
TECHNIEK	: Roodbruine hard gebakken glanzende slechte t.s.
DECORATIE	: Onder papaverknoppen, boven poten van springend dier, boogmotieven en gestyleerd struikmotief.
STEMPEL	: Geen.
POTTENBAKKER	: Onbekend.
MATEN	: Doorsnee bodem : 6,5 cm. Verdere maten i.v.m. fragmentarisch karakter niet te bepalen.
TOESTAND	: Versplinterd bodem en wandfragment.
TEKENING	: No. 945.
CHRONOLOGIE	: 30—100 n. Chr.
HERKOMST	: Banassac.
TOPOGRAFIE	: Heerlen, Uilestraat noordzijde, perceel E 2571, terrein N.V. VELO wasmachinefabriek Barendrecht. 27 januari '65.
LITTERATUUR	: R. Knorr: Südgallische terra-sigillata-Gefässe von Rotweil; Stuttgart 1912, Taf. XXIII en pag. 41 fig. 1 en 2.

Romeins vouw- of klapstoeltje uit het graf te Nieuwenhagen

In de aflevering van „Het Land van Herle” 14e jaargang no. 3 en 4, bestond enige onzekerheid omtrent het ijzeren voorwerp gevonden in het romeinse brandgraf te Nieuwenhagen op 10 juni 1964. (pag. 63, no. 30.)

Deze ijzeren staaf blijkt na reiniging een onderdeel van een romeins vouw- of klapstoeltje te zijn, waarin het scharniergat duidelijk waarneembaar is. De bronssporen die erop zaten blijken afkomstig te zijn van andere voorwerpen uit dit graf. Voor de houtsporen is momenteel nog geen redelijke verklaring gevonden.

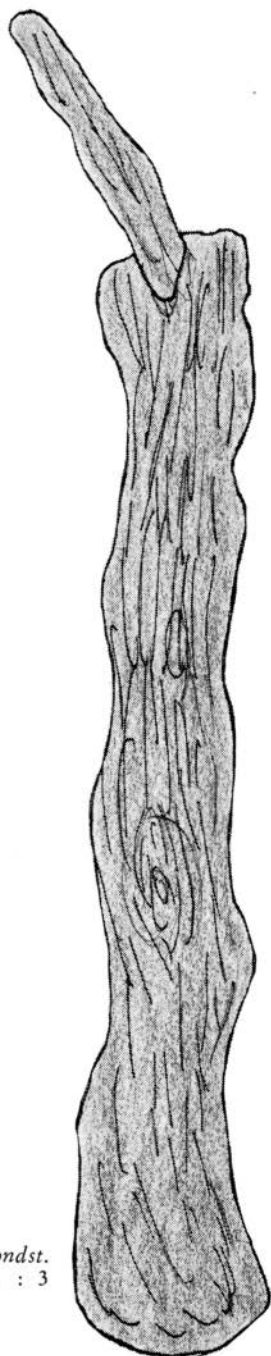
Tekening 1 geeft een overzicht van de ijzeren staaf bij de vondst.

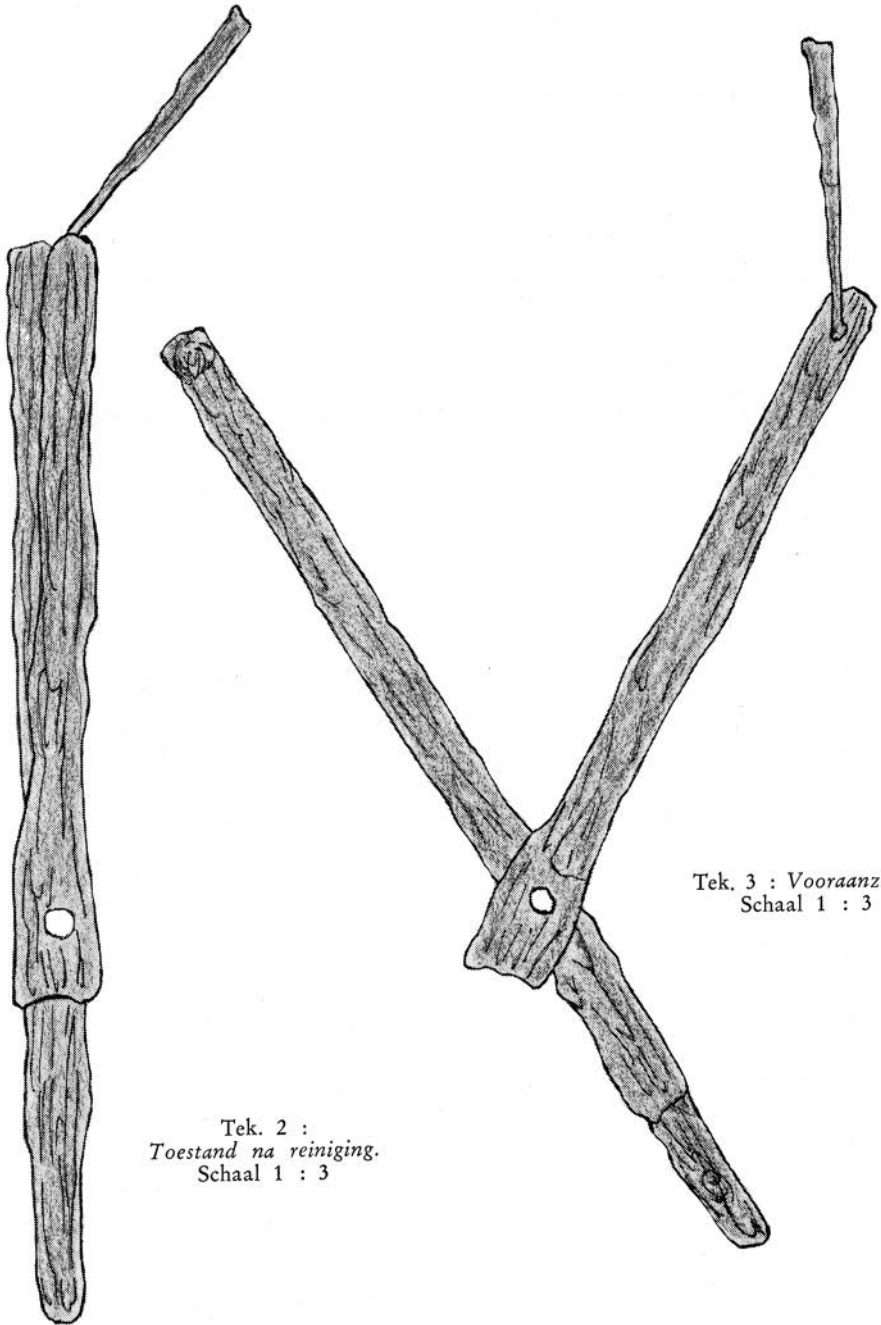
Tekening 2 toont de ijzeren staaf na gereinigd te zijn.

Tekening 3 laat de uitgeklapte toestand van de uit twee delen bestaande staaf zien.

L. v. H.

Tek. 1 : *Toestand bij de vondst.*
Schaal 1 : 3

Tek. 2 :
Toestand na reiniging.
Schaal 1 : 3

Tek. 3 : *Vooranzicht.*
Schaal 1 : 3

Watervoorziening in het west-romeinse rijk *

De watervoorziening is een van de eerste problemen waarmee zich de mens vanaf de oertijd heeft moeten bezighouden. Zonder water is geen leven denkbaar. De oermens zocht dan ook zijn woonplaats bij meren, rivieren of bronnen. Nadat hij de kunst verstond putten te slaan en cisternen te bouwen werd hij onafhankelijker in het vestigen van zijn verblijfplaats. Toen gaandeweg grotere gereedschappen werden gevormd, werd de watervoorziening een gemeenschappelijke aangelegenheid. Vooral in de waterarme streken in het nabije oosten werd al vroegtijdig de watervoorziening een openbare aangelegenheid en moet men in deze streken de eerste diensten van gemeentebedrijven zoeken.

Men leerde de kunst om water te leiden door gemetselde kanalen waarbij het in verband met het verval vaak noodzakelijk was tunnels uit te houwen. Een bekend voorbeeld hiervan is de Siloah-tunnel in Jeruzalem welke uitgehouwen werd onder de stadsheuvel door, tijdens de regering van koning Ezekias die heeft geregeerd van 715—690 v. Chr. Vele van soortgelijke werken werden in het nabije oosten en Griekenland gemaakt. Het romeinse Imperium heeft echter in de ontwikkeling van de watervoorziening een hoogtepunt bereikt.

In 312 v. Chr. liet de censor Appius Claudius een waterleiding bouwen ter lengte van 16,5 km. om water in Rome te brengen. In verband met de uitbreiding van de stad werd de waterbehoefte steeds groter. Om hieraan te voldoen werden tussen genoemd jaar en 223 n. Chr. nog 10 waterleidingen tot een gezamenlijke lengte van \pm 500 km. gebouwd. Men heeft de dagelijkse toestroom van water in de stad berekend op 675.000 m³. Dit werd gebruikt voor de watervoorziening van de bevolking, de thermen, het reinigen van de cloacen, fontein en brandblussing. In de romeinse campagna kan men nog de resten van de eertijds machtige aquaducten zien.

Niet alleen Rome maar praktisch alle steden in het romeinse Imperium konden bogen op een behoorlijke watervoorziening. Imposante resten van de daartoe gebouwde aquaducten zijn nog op vele plaatsen in Italië, Noordafrika, Spanje en Frankrijk te zien. Een van de mooiste aquaducten op bouwkundig gebied is de Pont du Gard bij Nimes.

Wij behoeven niet zo heel ver te gaan om resten van een romeinse waterleiding te zien. Het romeinse Keulen, Colonia Claudia Ara Agrippinensis, werd van goed drinkwater voorzien uit bronnen in de omgeving van Urft in de Eifel. Daartoe werd een waterleiding ter lengte van \pm 78 km. met een verval van 358 m. over grote omwegen van Urft naar Keulen gebouwd. De resten hiervan zijn nog op verschillende plaatsen te zien.

Het is wel zeker dat ook Heerlen een waterleiding heeft bezeten om de

thermen aan de huidige Coriovallumstraat van water te voorzien al zijn de resten tot heden niet gevonden.

L. van Wersch.

- *) Résumé van de uitvoerige lezing, gehouden op 17 februari 1965 tijdens de jaarvergadering van de historische kring. De tekst werd in zeer ruime mate toegelicht met prachtige dia's. Rond 60 leden woonden deze boeiende voordracht bij. Berichten van verhindering waren ontvangen van ir. J. C. Schlösser en van ir. P. J. A. Vlas.

Red.

Historische Chroniek

TELEVISIE-UITZENDING OVER ROMEINS HEERLEN.

Na een eerste, vluchtige kennismaking via een modern voorlichtingsmedium, naar aanleiding van de onthulling van de „CORIOVALLUM-ZUIL” op 12 december j.l., werd in het kader van het televisieprogramma „Van Gewest tot Gewest” door de Nederlandse Televisie Stichting op donderdagavond 21 januari 1965, een meer uitgebreide uitzending gewijd aan romeins Heerlen en zijn gemeentelijk oudheidkundig museum, waarbij uiteraard ook aandacht werd geschonken aan het nieuw te bouwen Thermenmuseum.

Drs L. van Hommerich gaf de kijkers, zij het dan ook in vogelvlucht, binnen een tijdsbestek van 8 minuten, een algemeen beeld over ons plaatselijk romeins verleden, zijn geografische ligging en zijn betekenis en functie in het toenmalige Imperium. Gedurende deze uiteenzetting werden van tijd tot tijd een aantal museumstukken getoond. Uitvoeriger werd stilgestaan bij het thermengebouw, waarvan de verschillende zalen met hun bestemming stuk voor stuk werden opgesomd en op de maquette aangewezen.

Na het gesproken woord gingen de camera's op speurtocht door het rijke arsenaal van Heerlens bodembezit, opgesteld in de nieuw ingerichte museumzaal, waarbij vanzelfsprekend de meest markante en in het oog springende voorwerpen in het licht van de schijnwerpers werden geplaatst en als eenheid op de beeldbuis werden gebracht.

Red.

AANWINST HISTORISCHE FOTO- EN PRENTENVERZAMELING.

Op 26 januari 1965 werden door de heer H. Stollman, oud-assistent bij het archief en het museum van de gemeente Heerlen, de navolgende foto's en prentbriefkaarten, betrekking hebbend op archeologische en historische feiten of onderwerpen, aan deze dienst geschonken:

12 stuks prentbriefkaarten van oud-Heerlen;

2 opnamen van de brand bij de Heerlense Timmerfabriek Wijsbeck en Soons, Geerstraat;

1 foto van de maquette van kasteel Hoensbroek (door de heer Stollman t.b.v. het gemeentemuseum vervaardigd);

11 afbeeldingen van opgravingen waaronder:

1 van het Raadhuisplein (1933);

7 van de romeinse kelder op het hoekpunt Schoolstraat-Coriovallumstraat (1952);

- 1 van de romeinse spitsgracht aan de zijde van de Coriovallumstraat op het thermenterrein (1952);
 - 1 van de romeinse kelder op het thermenterrein in de Coriovallumstraat (1952) en
 - 1 van een opgraving te Wijlre (1950);
- 16 unieke foto's van de oorlogsverwoestingen in Aken (1944), o.a. de Bastei, het Station, het Polizeipraesidium, de Elisenbrunnen, de Couvenstrasse (poort onder het oude Kurhaus) en de Quellenhof. Voor de historische documentatie van het gemeentearchief waarlijk een waardevolle en belangrijke aanwinst.

Red.

TENTOONSTELLING NEDERLANDSE MIDDENSTANDBANK N.V., HEERLEN.

Bij gelegenheid van de officiële ingebruikneming van het verbouwde kantoor van de Nederlandse Middenstandsbank N.V. aan de Bongerd 13 te Heerlen, werd met goedvinden van het gemeentebestuur op 8 januari 1965 een tentoonstelling ingericht, die een beeld moest geven van de geldcirculatie in Heerlen vanaf de romeinse tijd enerzijds en enkele historische en topografische bijzonderheden over de plaats van het gebouw anderzijds.

Gezien de beperktheid van de beschikbare ruimte — er was slechts plaats voor één toonkast — moest een strenge selectie op het voorhanden zijnde materiaal worden toegepast.

Het eerste aspect werd nader belicht door het exposeren van een tiental romeinse keizermunten (1e — 4e eeuw) en een zevental 15e en 16e eeuwse munten, die in 1960 in de stoep vóór het bankgebouw in de Oranje Nassastraat zijn gevonden. Voorts werden hieraan toegevoegd een tweetal documenten uit het Heerlense archief, met name een hypotheekverlening en een kwitantie uit de 16e en 17e eeuw.

Het historisch-topografische beeld werd gegeven door een drietal oude prentbriefkaarten en foto's van dit hoekpunt, aangevuld met een tweetal algemeen-oriënterende kaarten inzake de ligging van Heerlen aan de toenmalige verbindingswegen met de naburige gewesten.

Red.

TENTOONSTELLING POLITIEBUREAU HEERLEN.

Met goedvinden van het gemeentebestuur van Heerlen werd door het gemeentearchief en museum, bij gelegenheid van de officiële opening van het nieuwe hoofdbureau van Politie aan de Laan 1813, medewerking verleend aan de inrichting van een expositie, die een beeld moest geven

van de groei en de ontwikkeling van het politieapparaat in deze gemeente.

Men heeft getracht de verschillende aspecten en taken, die geleid hebben tot de hedendaagse opbouw en organisatie van het korps, vanuit het historisch verleden te benaderen en uit te diepen. Zo kan men b.v. afbeeldingen zien van de diverse huisvestingen; de ontwikkeling van de uniformen; voorwerpen en geschriften aangaande de bewaring en verzorging van de gevangenen met o.a. foto's van de cellen voorheen en thans alsmede een aantal historische en hedendaagse gebruiksvoorwerpen zoals eetgerei en middelen ter voorkoming van ontvluchting; een aantal reglementen op nachtwacht en ordebewaring in het verleden, de uiteindelijke voorlopers van ons tegenwoordige politiekorps, met afbeeldingen en voorbeelden van hun bewapening; de inrichting van een „wachtstoof” voor deze nachtwacht met o.a. beschrijvingen van hun doen en laten en een aantal voorbeelden van verlichtingsarmaturen uit die tijd.

De verantwoording en uitbeelding van de doelstelling van deze expositie werd bereikt door naast een aantal voorwerpen, afkomstig uit eigen politieeel en particulier bezit aan te vullen met documenten en voorwerpen uit het gemeentearchief en museum van Heerlen, dat de navolgende inbreng hiervoor leverde:

twee waterkruiken, afkomstig uit de gevangentoren van Heerlen (18e — 19e eeuw); een Raerense kruik met versieringen uit 1584; een Siegburger bierkruik uit 1577; een bier- of waterkroes; een zwaard, gevonden in de vestinggracht; een dolk; een snaphaen met 11 tondelsteentjes; een pistool; een hangolielamp uit de „wachtstoof” van de nachtwacht van Heerlen; een voetboei uit een gevangenkamer; de instructie van de Landdrost, 1648; een benoemingsbesluit van 3 personen, die belast werden met politieeel toezicht, 1777; het reglement van de „Garde Champêtre de Heerlen”, 1806; een voorbeeld van een politieeel proces-verbaal, 1814; het wachtreglement voor de gemeente Heerlen, 1814; de eedsaflegging door de leden van de Burgerwacht van Heerlen, 1819; de instructie voor de veldwachters van Heerlen, 1819; het reglement voor de nachtwacht, 1831; een aanvraag van de bewoners van „de Bek” om eigen nachtwacht, 1846; het nachtwachtreglement van 1847; voorwaarden aanbesteding onderhoud van het gevangenhuis van Heerlen, 1856; een voedingsstaat voor de gevangenen in de huizen van Bewaring en Arrest, 1856; een foto van de cachotten in de gevangentoren van Heerlen; een foto van een getralied venster in diezelfde toren en tenslotte een foto van de toegangstrap met buitendeur van deze toren.

Deze tentoonstelling is voor iedereen op aanvraag toegankelijk en zal nog tot 20 april a.s. te bezichtigen zijn.

Red.

†

IN MEMORIAM.

Op 1 februari 1965 is te Kerkrade op 70-jarige leeftijd overleden dhr CASPAR SPROKEL. Geboren te Maastricht, kwam hij als ambtenaar in dienst der gemeente Kerkrade. Daar heeft hij zich zo ingeleefd, dat hij een leidende plaats innam in het openbare leven. Vooral de historie had zijn belangstelling. Hij was voorzitter van de Kring Kerkrade van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en als zodanig lid van het Hoofdbestuur van het Genootschap. In het kader van samenwerking tussen Het Land van Herle en de kring Kerkrade woonde hij de laatste jaren de vergaderingen van onze kring bij. Zijn aandenken blijve in ere.

*Het bestuur van de Hist. Kring
„Het Land van Herle”.*

☆ ☆ ☆

NIEUWE UITGAVEN :

Onlangs werd onder auspiciën van het Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België door de heer André van DOORSELAER een tweedelig werk uitgegeven onder de titel van:
„REPERTORIUM VAN DE BEGRAAFPLAATSEN UIT DE ROMEINSE TIJD IN NOORD-GALLIË” (Brussel 1964).

Het eerste deel, dat 309 bladzijden omvat, geeft een overzicht van alle vindplaatsen in België, naar provincie alfabetisch gerangschikt. In het tweede deel, dat in totaal 393 bladzijden beslaat, wordt aandacht besteed aan de overige landen, die tot Noord-Gallië worden gerekend, met name Duitsland, Frankrijk, Luxemburg en Nederland. De indeling is ook hier weer per provincie alfabetisch op plaatsnaam. De provincie Limburg wordt beschreven op de bladzijden 310-336.

De Heerlense grafvelden worden vermeld op de bladzijden 320-322. Na een korte algemene situering (I) met bibliografische opgave van bronvermeldingen, gaat de auteur in een 4-tal hoofdstukjes (II-V) nader in op een aantal technische bijzonderheden van de 4 grote grafvelden, in de volgorde west, noord, oost en zuid, die het romeinse Coriovallum hebben omringd. Van ieder van deze grafvelden worden achtereenvolgens in het kort opgesomd: de geografische ligging; het type der

gevonden graven; een opgave van de data van de vondsten, aangevuld met een vermelding van de verschillende soorten opgegraven voorwerpen; de datering van het grafveld; een bibliografische aanduiding m.b.t. het beschreven graf of grafveld en tenslotte een vermelding van de musea cq. verzamelingen, waarin zich artefacten, afkomstig uit het beschreven grafveld bevinden. Naast de opsomming van de genoemde complexen van grafvelden langs de grote wegen, vermeldt de auteur nog het verderop gelegen en geïsoleerde graf, dat gevonden werd te Heerlerbaan (VI).

Van de tot het werkgebied van de historische Kring „Het Land van Herle” (oostelijk Zuidlimburg) behorende gemeenten, worden in dit deel eveneens vermeld: Amstenrade (blz. 310), Brunssum (blz. 313), Eygelshoven (blz. 315 en 316), Hoensbroek (blz. 322), Kerkrade (blz. 323), Merkelbeek (blz. 327), Schaesberg (blz. 330), Schinnen (blz. 330 en 331), Schinveld (blz. 331), Simpelveld (blz. 331 en 332), Ubach over Worms (blz. 333 en 334) en Voerendaal (blz. 336). De vondst van het romeinse brandgraf te Nieuwenhagen (10 juni 1964) is in dit werk nog niet opgenomen.

Red.